

ЛЕКСИЧНІ Й СИНТАКСИЧНІ ЕКСПРЕСЕМИ ЯК ЗАСІБ СУБ'ЄКТИВІЗАЦІЇ ВИСЛОВЛЕННЯ (на матеріалі творів буковинських письменників)

У статті звернено увагу на проблему експресивізації висловлень розмовного мовлення, відображеного у художніх творах буковинських письменників XIX-XX ст. Розглянуто лексичні й синтаксичні експресеми – емоційно-оцінні іменники, прикметники та дієслова, а також вигуки як особливі суб'єктивно-модальні форми у структурі висловлень, які зараховано до засобів їх суб'єктивізації.

Ключові слова: експресивний синтаксис, експресема, суб'єктивна модальність, емоційно-оцінна лексика, вигуки.

До нових тенденцій синтаксису сучасної української мови належить посилення експресивізації висловлень. Розпочинаючи з 60-х рр. XX ст., у мовознавстві з'явився спеціальний термін „експресивний синтаксис”, хоча і до цього часу саме поняття експресивного синтаксису залишається нечітко окресленим. Можна сказати, що рівень експресії учені простежують загалом як систему стилістичних чи риторичних фігур або як систему образних засобів у художньому тексті. Його по-різному витлумачують мовознавці, пропонуючи різні парадигми наукової інтерпретації тексту: *функціонально-прагматичну* (В.Н.Уоллер) [16] чи *художньо-естетичну* (А.П.Сковородников, В.М.Телія) [14;20]. Категоріями експресивного синтаксису є поняття „експресія”, „експресивний”, „експресивність”, „експресема” та деякі ін.[9; 12; 18; 19; 7]

Експресія пов'язана з усім комплексом людської психології, поведінки, мислення, досвіду, оцінок, стереотипів тощо. Вона виявляє себе в тому, що мова, як зауважує автор монографії „Мова як духовний адекват світу (дійсності)” Ольга Федик, „несе на собі емоційні відбитки особистості, що кожен мовний текст, будучи відокремленим від мовця, зберігає емоційний заряд особистості, який відповідно викликає емоційне сприйняття його” [17, 192].

Мовленнева експресія, як зауважує В.А.Чабаненко, – це складна лінгвостилістична категорія, що спирається на цілий комплекс внутрішньомовних, психічних та соціальних факторів і виявляється як інтенсифікація виразності повідомлюваного, як збільшення вражаючої сили вислову [19]. Експресивність висловлення – це передусім властивість мовної одиниці підсилювати логічний та емоційний зміст висловленого, виступати засобом суб'єктивізації (суб'єктивного увиразнення мови) з боку автора повідомлення.

На особливу увагу заслуговує й проблема семантико-синтаксичної репрезентації речень з експресемами, до яких належить іменникова, прикметникова й дієслівна лексика розмовної мови. Проблема експресивізації висловлення перебуває в центрі досліджень українських мовознавців С.Я.Єрмоленко, М.Я.Плющ, А.П.Загнітка, С.П.Бибик та ін.

Мовленнева діяльність як акт окремого індивіда чи багатьох мовців є водночас продуктом певного колективу (етносу), що „виявляє, – як тонко спостерегла М.Я.Плющ, – свою сутність у породженні висловлювань, які сприймає й декодує співрозмовник. Ці обидві сторони мовленневої діяльності безпосередньо пов'язані з мисленневою діяльністю людини, у процесі якої породжується висловлення” [13,7].

Особливо актуальним постає питання про синтаксичний статус так званих „експресивних висловлень”, тобто позначених суб'єктивізацією. Більшість учених сходяться на тому, що висловлення – це мінімальна одиниця комунікативного синтаксису, яка є не тільки безпосередньою реалізацією у мовленні речення-конструкції, але й продуктом завершеного акту комунікації, мовленневим втіленням думки, волі, стану, почуттів мовця. Закони побудови висловлення підвладні трьом кутам синтаксичного трикутника: „мислення – комунікація – мова”. І комунікативний задум, і комунікативний мотив, і його розгортання (синтаксування) здійснюються у висловленні завдяки самій потребі мовців спілкуватися, тобто потребі передачі певної інформації співрозмовникові у певній ситуації спілкування, а разом з тим і свого стану, свого ставлення до повідомлюваного, до співрозмовника тощо. Це виокремило проблему „суб'єктивізації” висловлення, співвідношення диктуму і модусу, як і питання про „експресему” в синтаксисі.

Метою нашого дослідження є системний аналіз засобів суб'єктивізації висловлень в художніх текстах буковинських письменників кінця XIX- першої половини XX ст. (на матеріалі видання „Письменники Буковини другої половини XIX – першої половини XX століття”) [Див.

Список використаних джерел]. Ми ставили перед собою завдання проаналізувати передусім стилістично марковану лексику як засіб експресивізації та суб'єктивізації висловлень, а також виокремити експресеми розмовності, до яких належать зокрема експресивні вигуківі комунікати (суб'єктивно-модальні форми)..

Експресема – це елемент лінгвостилістичної системи, мовленнєва одиниця, вжита в експресивно-стилістичній функції, яка суміщає в собі власне лінгвістичне значення з емотивним, аксіологічним, волюнтативним, естетичним, художньо-образним, оцінним тощо. Розрізняють експресеми різних рівнів: фонетичні, лексичні, фразеологічні, словотворчі та граматичні (морфологічні й синтаксичні). Експресемами можуть бути різнорівневі одиниці мови, диференційними ознаками яких є логічно-емоційне підсилення як наслідок формальних і семантичних трансформацій порівняно з узувальними одиницями мови. Окремі лінгвісти пов'язують проблему експресивного в синтаксисі з поняттям суб'єктивної модальності, яку тлумачать як факультативну ознаку речення. Наприклад, спеціалізованими конструкціями експресивного синтаксису є фразеологізовані структури усного розмовного мовлення [21, 35-42, 51-64].

Ще інші дослідники експресивного синтаксису вважають, що експресія досягається порушенням синтагматичного ланцюжка слів, зумовлених стійкими морфологічними показниками синтаксичних зв'язків, тобто сегментацією, парцеляцією та приєднанням [8, 523]. До експресивних прийомів А.Загнітко зараховує парцеляцію, сегментацію, лексичний повтор з синтаксичним поширенням, питальні конструкції в монологічному мовленні, номінативні речення (переважно ланцюжки номінативних речень), вставлені конструкції, особливі випадки вживання слів. Інколи до цих прийомів відносять еліпсис, антиеліпсис, усічення (недомовленість), береться за основу економність та синтаксична надлишковість структур [14, 40-48; 72-85, 91 і далі].

Безперечно, найвиразнішим засобом експресивізації висловлень є так звана „експресивна лексика”, яка порівняно часто вживається в усних розмовних текстах, тоді як в літературній мові її послідовно зараховують до периферійної сфери словникового запасу [1, 10-21]. У розмовній мові експресивна лексика використовується активно і природно. Вона виконує низку важливих для комунікації функцій, а саме: 1) створює колорит неофіційного, невимушеного спілкування добре знайомих один з одним людей; 2) створює мовленнєвий колорит міжособистісних стосунків – інтимності, доброзичливості або, навпаки, неприязні. ворожнечі; 3) виражає оцінне ставлення мовця до якоїсь людини, її вчинків чи до предметів та явищ навколишньої дійсності; 4) служить засобом вираження світу емоцій, почуттів (страху, суму, горя, радості, здивування тощо). Крім того, як зазначає О.Іванцова, вони мають „високий ступінь суб'єктивності, відображення особистісного начала” і кожна мовна особистість має „свій індивідуальний набір засобів створення експресивності вислову” [10, 78]. Експресивною домінантою у висловленні може бути будь-який член речення, відповідно актуалізований експресивізацією лексичного значення, інтонацією та порядком слів, логічним наголосом, сурядний ряд слів (нанизування однорідних членів речення), відокремлення, пояснення тощо.

Експресивна лексика привертає увагу лінгвістів не лише з боку динамічних процесів в семантиці (Н.І.Бойко, В.А.Чабаненко) [3;19], але й з боку емотивних та аксіологічних функцій (Вольф Е. М) [6], психолінгвістичних функцій та з функціонально-семантичного та комунікативно-прагматичного поглядів (В.М.Уоллер та ін.) [16, 62-71], як також з боку лінгвостилістики (С.Я.Єрмоленко, А.К.Мойсієнко, М.Я.Плющ та ін. [9,156-157; 12, 25-28].

Соціальна природа мови взагалі й літературної зокрема не позбавляє письменника права бути оригінальним у межах, визначених усталеними умовами спілкування. Передусім буковинські письменники відобразили у своїх творах розмовну мову в її регіональних виявах.

Художній текст – явище багатовимірне, воно ґрунтується на внутрішніх законах, зв'язках, які відповідають основним рівням тексту: семантичному, лексико-граматичному, образному, експресивному, прагматичному. Експресія слова виявляється в контексті, у зв'язку з іншими лексичними одиницями, вона сприймається як зовнішній маркер, що проявляється у зв'язку зі стильовою контрастністю, несподіваними асоціаціями і є відображенням динамічних процесів у мовленні [3, 195].

Дбаючи про втілення своїх художніх задумів, забезпечення оригінальності в змалюванні персонажів та стосунків між ними, автор не може обійтися без залучення значного арсеналу експресивних засобів, якими позначені всі мовні рівні, а особливо лексико-семантичний, який бере активну участь у відображенні фрагментів концептуальної картини світу через призму власного „я”. Саме він і є найвагомим засобом суб'єктивізації художніх текстів та

оригінальним виявом ідіостилю письменника. Індивідуальний стиль автора втілюється у цілій системі експресивних лексичних одиниць, серед яких чільне місце належать експресивним трьом основним класам – експресивним іменникам, прикметникам та дієсловам. Експресивне слово стає художньо-образним механізмом, деталлю, яка репрезентує національні чи індивідуальні погляди, переконання, риси характеру автора або персонажа твору.

Буковинські письменники, які творили на межі ХІХ-ХХ ст., частіше зверталися до діалектної мови, ніж письменники молодшого покоління. Це стало причиною того, що у першому томі хрестоматії „Письменники Буковини другої половини ХІХ – першої половини ХХ століття” знаходимо більше речень, в контекст яких уведено лексеми з емоційно-експресивним значенням. Серед експресивних, вжитих у творах буковинських письменників, найчастіше вживаються іменники: *писок, здохляк, манатки, двораки, кодро, хижка, баламут, стрійко, икапета, туман, пустій, капурис, мерза, вітрогон, публіка, бахор (бахур), харциз, охала, арідник, бибихи, галакало, бундючність, мамалижник, лайдак, нетля, зух*; рідше – дієслова: *вколошкати, чалапати, валандатися, валанцатиси, толочити (в знач. жити), затирлигати, пролигати, затинати*; прикметники: *півраний, подуфальна, захланна, остатний, гандрабистий, банькатий, безжєнадний* та ін.

Експресивна лексика формує суб'єктивно-модальний план тексту через експресивні контексти (висловлювання), які становлять основу структурно-семантичної організації художніх творів. В аспекті текстових функцій експресивних беруть активну участь у моделюванні явищ синтагматичного характеру, до яких належать фігури мови, що полягають в особливій синтаксичній організації висловлювання для досягнення відповідного виражально-зображального ефекту, наприклад, порівняння: – *Рятуї, чоловіче, бійся Бога, бо отсі дурні, отсі другі дохтори, лиш очі повивалювали, як цапи, а нічо не розуміють* (Ю. Федькович). Наведене експресивне висловлення містить такі засоби суб'єктивізації: 1) вставну конструкцію із значенням суб'єктивної модальності (*бійся Бога*), спрямовану на встановлення довірливого контакту мовця зі співрозмовником; 2) оцінний прикметник *дурні* (дохтори); 3) розмовний фразеологізм (*очі повивалювали*); 4) розмовне порівняння (*як цапи*).

Суб'єктивізація через авторське використання лексичних експресивних використовується передусім через присудкові форми. Це розмовні чи й просторічні форми дієслів: *Я тобі вже не раз казала і ще раз кажу, що з сокирою і сверлом маєтку ще ніхто не зробив і ти не зробиш, бо що затирлигав, то пролигав* (І. Синюк). *Клекотяча вода рвала його (сплав) до берега, щоби там розтарацити...* (І. Синюк).

Друга група експресивних репрезентована відвігуковими лексемами, які стають експресивними в межах спеціально організованого контексту. Вони є наслідком стимулювання експресивних потенцій слова текстовими складниками різних рівнів, напр.: *Тоді стали усі тих грушечок затинати*, (танцювати танець „Грушку” – Н.В.), *цісар найперший, аж тут глип-глип одно на другого та в крик...* (Ю. Федькович). Експресивності набувають розмовні форми присудків, ускладнені частками та повторами: *А двораки за се бий-забий на нього та ну його чорнити у цісаря де лиш могли* (Ю. Федькович).

Трапляються й контексти, що поєднують лексичні та фразеологічні експресивні. До експресивних форм належать присудки, виражені фразеологізмами. Наприклад: *Ану скажи йому, що волох, чи зараз ти в писок не дасть?* (Ю. Федькович). *Люди сміялися зі старого чабана і брали його назбитки* (Д. Макогон). *Та особливим його талантом, з яким він не таївся, було закрутити голову будь-якій дівчині чи молодиці і лишити її опісля на луду* (І. Карбулицький). *І того вечора, знаєте, вона виговорила, що вже недовго вам панувати, вона всім вам щось дасть і „вигинуть до лабки”, казала* (С. Канюк). Рідше фразеологізм виконує, наприклад, функцію обставинного детермінанта мети (при дієсловах з семантикою руху): *Мій завзятий співак пішов до корчми „червака задурити”, а я виліз на поблизький горб подивитися на сусідню околицю* (І. Синюк).

Виразний характер суб'єктивізації (авторизації й експресивізації) мають висловлення з іменними присудками, як-от: *Я ж сама казала, що ти хижуном, баламутом родився* (О. Кобилянська). *Дуже була подуфальна і хотіла всюди бути перша, чи на храмах, чи на весіллях, чи на танцях* (І. Синюк). *Івоніка Стратійчук викрикнувся до Фраціяна: „Фраціян – публіка”* (І. Карбулицький).

Експресивна іменникова лексика забезпечує створення емотивно-оцінного простору (поля, плану, тональності) тексту. Йдеться про слова двох класів: 1) лексичні одиниці з інгерентним типом експресивності; 2) лексичні одиниці з адгерентним типом експресивності, яка є наслідком

взаємодії слова з елементами контексту чи є результатом вторинної контекстуальної номінації. Автори художніх текстів послуговуються експресемами обох заданих груп, передаючи динаміку й мінливість внутрішнього світу людини та певним чином характеризуючи себе як мовну особистість, що створила текст. Ідіостиль письменника виявляється в регулярності й частотності використання емоційно-експресивної лексики в актуалізації їх значень, різноманітності виконуваних функцій. Відшуковуючи експресивні слова, автори враховують тональність створюваного контексту, який „випромінює свою експресію” на кожне дібране слово, „заражає його експресією цілого” [3, 353].

Як знаки, що спрямовують думку в емотивно-оцінне русло й виявляють у художньому мовленні значний експресивний потенціал, сприймаються стилістично марковані розмовні лексеми, функціональні можливості яких досить значні. Їхня експресивна потужність експлікується доволі часто через контрастування із загальноновживаними словами, які набувають нових емотивно-оцінних природжень, виявляють свої нові грані. Як бачимо, експресивні номінації функціонують в позиції підмета, головного члена номінативного речення, прикладки, об’єктного та означального поширювачів, у функції звертань тощо, напр.: *Наш пролетар вихилив з рота язик зовсім безнадіжно* (С.Яричевський). *На тапчані лише бєбихи та брудні дрантиві верети* (К.Ластівка). *От-то, щез би, арідник, так ними конірує* (Д.Хорв’юк). *Ти не рад, що такого здохляка годую, та ще тобі і плати треба?* (Ю.Федькович). *От і взяв свої манатки у хустину та й пішов* (Ю.Федькович). *Свої рідні діти лишаєш, аби могла з тим вітрогоном валанцатиси* (І. Карбулицький).

Окремі структури мають самостійний характер оцінного висловлення: *Зух хлопець! Спустився в таке пекло! – дивувався панич, поглядаючи в яр...* (К. Малицька).

Експресивна лексика найадекватніше виявляє себе в межах експресивного висловлювання (контексту), яке має відповідати певним критеріям, відповідним комунікативним інтенціям автора [2; 3]. Експресеми як образотвірні засоби художнього мовлення в спеціально організованих контекстах передусім забезпечують індивідуально-авторську манеру висловлюватися, вдаватися до несподіваного найменування осіб, предметів, ознак, дій, процесів, станів тощо, по-новому, по-своєму кваліфікувати їх. У художньому тексті, передаючи внутрішній стан героя, письменник нагадує загальновідому життєву ситуацію, щоб читач зміг відновити в уяві супровідні почуття і зрозуміти, що приблизно те саме відчував персонаж літературного твору.

Як засоби емотивно-аксіологічних характеристик людей експресеми використовуються переважно для акцентування уваги читачів (слухачів) на:

а) зовнішньому вигляді персонажів чи інших предметів: *Другого дня досвіта приїхали обоє коло Сокільця, поприв’язували свої шканделяхти до смерічок і вилізли на горб брати скарб* (І. Синюк);

б) загальних рисах характеру: *Кажуть, що се бідний Сокіл...проклинає свою захланну жінку та силуєся вилізити із своєї темниці в скалі...* (І.Синюк). *Мам! – кричав малий пустій та бігав з візочком по хаті* (С.Канюк). *Щоб поганих слів про твої здибанки з лайдаками не чув...* (В.Мельничук). *Ти, мерзо остатна! – перебив її Іван розпучливим докоряючим голосом* (І.Карбулицький). *Свої рідні діти лишаєш, аби могла з тим вітрогоном валанцатиси шиньками?* (І.Карбулицький). *То цей харциз матиме і мене також на приміті* (Д.Макогон);

в) розумових здібностях: *Дивлюся ліпше, а він душить зайченя, що, не знаю, чи з глупоти, бо межі звірятами трапляються правдиві тумани, чи з буйності, відлучилося від своїх товаришів...* (І.Синюк). Експресеми в межах художніх творів виконують, окрім образотвірної, не менш значущу виражально-зображальну (текстотвірну) функцію. Вони забезпечують свіжість, жвавість, картинність викладу, створення експресивних текстів, контекстів (висловлювань). Саме в них простежується актуалізація й домінування лексичних експресем. Носієм суб’єктивного ставлення, де значну роль відіграють емоції, і є конотація, яка, крім пізнавальної та оцінної функцій, виконує ще й емотивно-кваліфікативну, пов’язану з особистісно-прагматичною діяльністю.

Оцінні слова передають суб’єктивну оцінку мовцем певного об’єкта, всієї повідомлюваної інформації або адресата повідомлення. Оцінні слова завжди мають або позитивний, або негативний характер. Вони можуть виражати схвалення чи осуд, погорду або критику, прояв симпатії чи антипатії, любов чи ненависть, тобто емоції людини.

Українське розмовне мовлення є одним з джерел поповнення експресивних засобів української літературної мови. В різні періоди розвитку літературної мови це поповнення кількісно й якісно було неоднакове. В усному мовленні ступінь експресивності лексеми великою

мірою залежить від ситуації, за якої вона уживається і сприймається, і ясна річ, від логічного акцентування, жестів, міміки мовця. Оцінні експресиви створюють суб'єктивізацію висловлення. Експресія слова виявляється тільки в контексті, тільки у зв'язку з іншими лексичними одиницями, вона сприймається як зовнішній маркер, що проявляється у зв'язку зі стильовою контрастністю, несподіваними асоціаціями і є відображенням динамічних процесів у мовленні.

Крім лексичних експресивів, ми виділили ще й експресиви синтаксичного плану – це вигуки і частки – своєрідні суб'єктивно-модальні форми. Вигуки виконують важливу комунікативну функцію, суть якої полягає в тому, що вони беруть участь у створенні таких оцінно-модальних планів висловлення, як позитивна або негативна реакція мовця на певну ситуацію чи категоричне вираження спонукання, характеристика дії, процесу чи стану [15, 338].

Концепцію реченнєвої природи вигуків розвиває в українському мовознавстві І.Р.Вихованець [5, 34-40]. У його реченнєвій концепції вигуки співвіднесено з логічною основою речення – судженням, яке має в них словесно не виражену, імпліцитну, основу. Проте їхня реченнєва природа має свої особливості, які виявляються, передусім, у тому, що вигуки, виражаючи емоції мовця, лише опосередковано пов'язуються із судженням. Незважаючи на морфологічну нечленованість і синтаксичну ізольованість (несполучність з іншими словами), вигуки не є аграматичними одиницями, бо вони самі виступають цілим нечленованим реченням. У сконденсованій формі вигуки представляють позицію речення в тексті. Їм характерна загальна закріпленість за вираженням суб'єктивного стану мовця, його почуттів і волевиявлень, а також функція синтаксично нечленованого речення [5, 39].

Переважне спрямування вигуків у сферу мовлення зумовлює і суб'єктивність їхньої семантики, яка виявляється в тому, що вони функціонують як мовні знаки вираження індивідуального ставлення мовця до ситуації, викликаного насамперед почуттям і волею. Вигуки є узагальнено-усвідомленими мовними знаками для вираження почуттів і волевиявлень мовців, суб'єктивного ставлення їх до об'єктивного світу. Характерно, що ті різноманітні почуття, які передають вигуки, є наслідком дії контекстного оточення, впливають із ситуації мовлення. Оскільки значеннєва своєрідність вигуків виявляється тільки в конкретній мовленнєвій ситуації, то це свідчить про відносність їхньої семантики.

У структуруванні експресивних висловлень беруть активну участь похідні або первинні вигуки, а також одиниці, співвідносні зі словами повнозначних частин мови та зі словами-морфемами: *от горе!, о горе!, горенько мені!, ой лихо ж моє!, ох лихо моє тяжке!, оце так лихо!, лиха година!, їй-Богу!, їй-Бо!, їй же Богу!, боронь Боже!, Боже збав!, Боже ж мій!, ой Боже ж ти мій, Боже!, Боже ж мій, Боже!, Боже ж мій милий!, о Боже ж мій милий!, нене моя!, ненечко моя!, ох нене ж моя ріднесенька!, матінко моя!, ой (ох) матінко моя рідна!, біда та й годі!, кат би його побрав!, та ну!, от тобі й маєш!, от тобі й раз!, от тобі й на!, де там!, куди там!* та ін.

Вигуки передають надзвичайно широкий спектр емоцій і почуттів, але їх створюють не самі вигуки, а контекстне оточення й відповідна інтонація, що свідчить про контекстну зумовленість їхніх значень. Тому І.Р.Вихованець та К.Г.Городенська вважають, що значення вигуків є контекстуально зумовленими [4, 381]. Активне використання в процесі мовної комунікації дає змогу тлумачити вигуки як мовні одиниці, що фіксують вираження почуттів та емоцій, котрі так само реально існують, як і предметний світ, бо виникають вони в мовця здебільшого під впливом об'єктивних факторів і є також важливими для пізнання світу [11, 15].

Більшість вигуків, передусім первинних, є багатозначними. Особливо багаті на семантику емоційні вигуки, які найчастіше є суб'єктивно-модальними формами в реченні чи вживаються як окремі нечленовані комунікати. Залежно від семантики контексту та інтонації вони виражають різні емоції та почуття або волевиявлення мовця. За допомогою емоційних вигуків передають радість, захоплення, піднесення, сум, тугу, горе, жаль, жах, страх, переляк, зневагу, огиду, осуд, докір, закид, обурення, презирство, гнів, невдоволення, досаду, співчуття, убоління, вагання, сумнів, рішучість, відчай, безвихідь, певність, висміювання, іронію тощо.

Як засоби вираження суб'єктивної модальності в реченні вигуки виражають різні вияви станів і почуттів. Цій емоційно-експресивній функції слугують загальновідомі первинні (непохідні) вигуки, які обслуговують українське розмовне мовлення і засвідчені словниками (типу *агов, ай, ах, гей, ех, о, ой, ох, ого, тю, тьху, цур* та ін.). Наприклад, вигуки передають захоплення: *о, ого, ого-го, от, ай, у, у-у...*; подив: *ай, а, ач, ах, е, овва, о, ого, ого-го, от, тю*; гнів (*от, ох, ох і*); відчуття болю (*ой, ох, а, ай*); почуття жалю (*ох, ехе-хе, ай*); жаху (*ой*); переляку (*а, ай, ах, ой, у, у-у*); емоції відчаю (*а, ой, ох*); образи (*е, ет, ех*); відрази (*фе, фу, бр-р*); розчарування

(*тю*); страждання (*ай, ой, ох*) тощо. Вигуки виражають різноманітні оцінки, реакції мовців з приводу почутого чи зробленого, наприклад, задоволення (*ех, ох, ой, ай*), незадоволення (*а, ач, ай, ех, ох, тю*), схвалення (*о, ох і, ну й*), несхвалення (*фе, фу*), обурення (*іч, ну й, фе*), докору (*у, у-у, ех, ох, ай...*), досади (*фу, ох, а, ах...*), погрози (*у, ух, а*), співчуття (*ах*), застереження (*но*), роздратування (*фу*), осуду (*фе*) чи ін., вияви рефлекторних емоцій і почуттів (сміх, плач, ридання, стогін тощо).

Категорія первинних вигуків та звуконаслідувальних слів у сучасних мовах є живою і продуктивною. Значення, які вони передають, належать до мовних універсальєй, чимало з них є мимовільними вигуками. Більшість вигуків є багатозначними. Наприклад, вигук *О!* вживається при вираженні різних почуттів, душевних переживань (розпачу, захоплення, здивування, недовіри), вигук *Ой!* – при вираженні фізичного болю, страждання, переляку, жаху, тривоги, неспокою, осуду, незадоволення тощо. Система вигуківих форм поповнюється за рахунок розмовних вигуків, зафіксованих на певній території говірок української мови, що часто пов'язані з інтерференцією, впливами інших мов.

Емоційно-експресивний модус у змістовій структурі висловлення пов'язаний зі станом мовця, світом його емоцій та почуттів. Це суб'єктивно-модальні вигуківі форми типу **агі, агій, ади, адіть, адиво, адио, ая, вайльо-вайльо, вайльо, варе, відей, гай, гой, ігі, ігій, ій, йой, мой, мой-мой** та ін. (у гуцулів, буковинців), які оформляють емоційну рамку авторського висловлення, передаючи різноманітні почуття, відчуття, виявлення емоційно-вольових реакцій на довколишню дійсність. Наприклад: *Агі на мої вороги! Агі на тебе! Агій на твою голову! Адиво, вони аж тепер поїхали. Ая, який ти мудрий! Вайльо-вайльо, який ти обірваний! Вайлєв, хата горит! Ігі на твою голову, ти чо до мене вчїпеласи? Ій, ти йкєс таке говориш. Мой, яка весела челїдь!* (З буковинського розмовного мовлення).

Від вигуків **вай** і **вайльо** зафіксовані і дієслова *вайкати* (стогнати, ойкати, плакати) та *вайльокациси* (*са*) – бідкатися, повторювати вигук *вайльо* (при нещасті, хворобі): *Чо твоя дитина вайкає? Чириз зуби він вайкає цілу ніч Вона дужи вайльокаласа, як їго покалічило* (З буковинського розмовного мовлення).

Мовлення буковинців насичене експресемами у вигляді різних модальних часток та вигуків. Порівняймо приклади з буковинських письменників Ю.Федьковича, С.Воробкевича, О.Кобилянської, М.Івасюка та М.Матіос, які досить повно представили розмовне і діалектне мовлення: „*Бадїко, – кажу я та й справляю на гостинець, – адіть!*” – „*Геї!* – крикнув мій брат та аж стрепенувся. – *Де ж, варе, так прибарилися?*” (Ю.Федькович). – *Мой-мой!* – каже. – *Отут книжок!* (Ю.Федькович). ... *Коли нам не дав Бог утіхи з Манолїя... Ох, вайльо, вайльо !вайльо!* (Ю.Федькович). – *Йой, кажуть, то не є на добре – обгонити похорон* (М.Матіос). Вигуківі форми як засоби вираження різноманітних емоцій та почуттів, оцінних конотацій, що супроводжують фразу й оформляють її, створюють так звану комунікативну модальність.

Отже, як бачимо поняття синтаксичного структурування висловлень розмовного мовлення тісно пов'язані з мовцем, автором конкретного висловлення. Інформація як основа будь-якого дискурсу має здатність збагачуватися різними смислами комунікативного, прагматичного і стилістичного плану, що входять до поняття суб'єктивізації висловлення, активну участь у якій беруть емоційно-експресивна лексика та суб'єктивно-модальні форми – вигуки.

Українська емоційно-експресивна лексика – це специфічний словниковий шар, що належить до колективних надбань, показників, виявів, ознак душі народу. Він репрезентований експресивними лексемами, експресивними значеннями та експресивними відтінками значень. Діалектні експресеми є зрозумілими й доступними не кожному мовцю, адже їх здебільшого не фіксують сучасні словники, а також не часто вживають комуніканти. Потрапляючи до художнього тексту зі своїми усталеними значеннями, їхніми відтінками, здебільшого специфічною фонетичною організацією та формальними ознаками, експресивні слова, поєднуючись з експресемами інших рівнів, часто набувають індивідуальних рис, стають фактом породження мовлення окремим індивідом і чинником суб'єктивізації висловлень та художнього тексту загалом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко Н. І. Типи лексичної експресивності в українській літературній мові / Н. І. Бойко // Мовознавство. – 2002. – № 2-3. – С. 10–12.
2. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика в словнику, мові та мовленні: Навч. посібник для студентів філол. спеціальностей / Н. І. Бойко. – Ніжин: Редакційно-видавничий відділ НДПУ ім. М. Гоголя, 2002. – 217 с.

3. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти: Монографія / Н. І. Бойко. – Ніжин: Вид-во „Аспект-Поліграф”, 2005. – 552 с.
4. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови / І.Р.Вихованець, К.Г.Городенська. – К.: Пульсари, 2004. – 398 с.
5. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І.Р.Вихованець. – К.: Наук. думка, 1988. – 256 с.
6. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е.М. Вольф. – М.: Наука, 1985. – 228 с.
7. Гуйванюк Н. Синтаксичні експресеми з антиципацією / Ніна Гуйванюк //Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка: Зб. наук. пр., присв. 70-річчю від дня народження проф. С.Я.Єрмоленко / Відп. ред. акад. НАН України В.Г.Скляренко. – К., 2007. – С.84- 92.
8. Загнітко А. Теоретична граматики української мови: Синтаксис /Анатолій Загнітко.– Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
9. Єрмоленко С. Я. Експресивність / С. Я. Єрмоленко // Українська мова: Енциклопедія /Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. та ін. – К.: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2000. – С.156-157.
10. Иванцова Е.В. Феномен диалектной языковой личности / Е.В.Иванцова. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 2002. – 312 с.
11. Мацько Л.І. Інтер'єктиви в українській мові. Навч. пос. / Л.І. Мацько. – К.: КДП, 1981. – 130 с.
12. Мойсієнко А. К. До питання про експресивність / А. К. Мойсієнко// Стилістика української мови: Зб. наук. пр. – К.: Вид-во КДП, 1990. – С. 25–28.
13. Плющ М.Я. Проблема відокремлення і відокремлених компонентів речення (семантико-синтаксичний і комунікативний аспекти) / Плющ М.Я. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2010. – 93 с.
14. Сковородников А.П. Экспрессивные синтаксические конструкции современного русского языка / А.П. Сковородников. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1981. – 256 с.
15. Украинская грамматика / Авторы: В.М.Русановский, М.А.Жовтобрюх, Е.Г.Городенская, А.А.Грищенко. – К.: Наук. думка, 1986. – 360с.
16. Уоллер В.Н. Экспрессивная лексика: семантика и прагматика / В.Н.Уоллер // ФН. – 1996. – № 6. –С. 62–71.
17. Федик О. Мова як духовний адекват світу (дійсності) / Ольга Федик. – Львів: Місіонер, 2000. – 300 с.
18. Чабаненко В. А. Основи мовної експресії / В. А. Чабаненко. – К.: Вища школа, 1984. – 165 с.
19. Чабаненко В.А. Стилістика експресивних засобів української мови: монографія / В.А.Чабаненко. – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – 351 с.
20. Человеческий фактор в языке: Языковые механизмы экспрессивности / Под ред. В.Н.Телия. – М.: Наука, 1991. – 214 с.
21. Шведова Н.Ю. Очерки по синтаксису русской разговорной речи / Н.Ю. Шведова. – М.: Изд-во АН СРСР, 1960. – 377 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

Письменники Буковини другої половини XIX – першої половини XX століття: Хрестоматія. Ч.1 /Упоряд. Б. І. Мельничук, М.І. Юрійчук. – Чернівці: Прут, 2001. – 800 с.; Ч.2. – Чернівці: Прут, 2003. – 752 с.

В статтю звернено увагу на проблему експресивізації висказуваних розмовної мови, зображених в художественних произведениях буковинських писателів XIX-XX вв. Розглянуті лексическіє і синтаксическіє експресеми – емоціонально-оціночніє існуючіє, прилагателніє і глаголи, а також междометія як особенніє суб'єктивно-модальніє форми в структурі висказуваних, котріє ми вважаєм средствами их суб'єктивізації.

Ключевые слова: експресивний синтаксис, експресема, суб'єктивна модальність, емоціонально-оціночна лексика, междометія.

This article turns attention to the problem of expressiveness of utterances of conversational speech reflected in the composition of Bukovynian writers of XIX-XX centuries. A lexical and syntactic expressive units - emotional and evaluative nouns, adjectives, verbs and interjections as special subjective-modal forms in the structure of utterances which are qualified as means of their subjectivity - are examined.

Keywords: expressive syntax, expressive units, subjective modality, emotional and evaluative vocabulary, interjection.